

JUHÁSZ ERZSÉBET (1947)

"Eléggé műkedvelők vagyunk mi a mai napig is"

1947-ben születtem Bácsopolyán. Szabadkán jártam gimnáziumba, majd Újvidéken a Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékére. Ott diplomáltam. Először nagyon rövid ideig tanár voltam, aztán újságíró, később a Magyar Tanszék könyvtárosa. Már előzőleg befejeztem az itteni III. fokozatot, most pedig délszláv-magyar összehasonlító irodalomtörténettel foglalkozom a Hungarológiai Intézetben.

Hogyan tudnád meghatározni a jugoszláviai magyar irodalom helyzetét?

Ezzel kapcsolatban eléggé sokat változott az évek folyamán a hozzáállásom meg a véleményem. A lényeg természetesen az, hogy két kultúra határmezsgyéjén vagyunk, tehát mivel nem a magyar államalakulaton belül élünk, hanem Jugoszláviában, természetes, hogy a jugoszláv kultúra, irodalom is hat ránk. Gimnazista koromban elsősorban a magyar irodalmat olvastam és azt, ami kötelező volt a jugoszláv irodalmakból. Tehát teljesen a magyar irodalom felé fordult az érdeklődésem. Utána, amikor intenzívebben kezdtem dolgozni a *Symposion*nak, akkor ismertem meg azokat a XX. századi jugoszláv írókat, akik gondolkodásmódjuk, látásmódjuk alapján számomra a mai napig is érdekesek. Ugyanakkor létezett egy állandó nyelvi és kulturális kötődés a magyarországi irodalomhoz. Enélkül nem lehet elképzelni a vajdasági magyar irodalmat. E kötődés oka tehát elsősorban a nyelv, másodsorban pedig az irodalmi hagyomány. Úgy tartom, hogy mi abba az irodalmi hagyományba tartozunk bele, azt a hagyományt tagadjuk vagy tagadva állítjuk, ahogy az már lenni szokott. Tehát a magyarországi irodalomtörténet vonulatában tudom elképzelni a vajdasági magyar irodalom helyét azzal, hogy sajátos jellegzetességét épp az adja, hogy a többnemzetiségű Vajdaságban alakult ki, ahol elsősorban a jugoszláv irodalmak hatottak ránk intenzíven, mert azokat tudtuk eredetiben olvasni. Azt hiszem, ez általában jellemző a vajdasági magyar irodalomra. De mivel egész más adottságaink vannak, mint a magyarországi irodalomnak, így aztán nem is annyira az irodalmi hatások, amik megmutatkoznak a vajdasági magyar irodalomban, hanem az eltérő körülményeknek a kifejeződése. Elég hosszú időbe tellett az, hogy tisztázzam, mi egy vajdasági magyar írónak a feladata. Ez akár vulgárisan is fölfogható, bár remélem, hogy a *Műkedvelőkkel* sikerült egészen más értelmezését adnom ennek a fölfogásomnak. Azt, hogy az itteni, a vajdasági magyarság létélményéről kell, hogy szóljon ez az irodalom, mert senki más nem írhatja meg ezeket az élettapasztalatokat, itt kialakult életérzést és világlátást, csak egy vajdasági magyar író. Nagyon jellemző rám, hogy a vajdasági magyar irodalom alakulástörténetével egybehangzóan indulásomra a jugoszláv irodalom keresztül az európai irodalomra való nyitás volt a jellemző. Én a '60-as évek vége felé kezdtem írni, de csak '75-ben jelent meg az első kötetem, és pontosan emlékszem arra, hogy valamiféle kvázi európai vagy világirodalmi példákat követtem, de egyáltalán nem voltam egyedülálló ezzel az irányultságommal. Azt hiszem, hogy a *Symposion* első nemzedékétől kaptam és kaptuk ezt az örökséget. Modern hangvételű irodalom volt ez, de az az érzésem, a művek javarésze íródhatott volna akárhol. A legjobbak azért nem. Igaz, hogy a *Kor-*

mányeltörésben már későbbi műve Domonkos Istvánnak, de tényleg autentikusan fejezi ki egy itteni, vajdasági magyar költőnek a közérzetét. Azt hiszem, ez a legjellemzőbb példa arra a korszakra. Az én első kötetem is ilyen, a teljes gyökértelenséget fejezte ki, ami nemcsak abból ered, hogy az embernek nehéz tisztázni, hogyan mérje föl önmagát. Volt itt egy olyan irodalom, ami csekély mértékben volt irodalomnak nevezhető, az ún. "couleur locale"-os irodalom, s amikor a symposionisták a felszínre törtek, lapot kaptak, első dolguk az érvényben levő hagyomány tagadása volt. Ebbe a vonulathoz sorakoztam aztán föl én is. Hosszú idő után jöttem rá arra, hogy minden vajdasági írónak az a dolga, hogy a maga módján, a maga irodalmi kifejezésformái alapján próbáljon úgy számot adni az itteni létéről, hogy emelkedjen fölül kifejezésformájában, stílusában, látásmódjában a helyi szűkösségek, tehát a "helyi színeken". Ugyanakkor a helyi jellegzetességeket valamilyen formában meg kell fogalmazni. Az én eddigi köteteimen ezt tényleg végig lehet követni. A *Fényben fénybe* belső monológok sorozata, semmi köze a Vajdasághoz magához. Viszont hangvételében nem volt csépeimrés, hogy a legjellegzetesebbek egyikét említsem, akik ehhez a beszűkült vajdasági éghoz tartoznak, és couleur locale-korszaknak az irodalmát jelentették. A *Homorítás*ban igaz, nem dokumentumokat, de megtörtént esetet használtam fel, és ezt próbáltam regény formában megfogalmazni. Viszont igazából megint csak nem tudtam hova kötni. Akkor nem is mértem fel azt, hogy nem tudok történelmi háttérrel adni az egésznek. Van ott némi történelmi háttér, de az egyik kritikusom, Utrasi Csaba (tulajdonképpen a recenziósem) ezt rőtt fel nekem. Valóban kötött ez a szituáció, maga a két világ, a világháború előtti meg a világháború utáni törés. Ezek a dolgok foglalkoztattak egy család életén belül, s ha nem is azon volt a hangsúly abban a regényben, nekem akkor ez már fontos volt. A *Gyöngyhalászat*okat most kihagyom. Néha úgy érzem, eddig ez a legelviselhetőbb kötetem, de valahogy ezt most nem tudom besorolni, bár nyelvében azt hiszem, jellegzetesen vajdasági. Radnóti Sándor írt egy igen elismerő kritikát a *Gyöngyhalászatokról* (persze nagyon jól esett, mert komolyan veszem a véleményét) és ő írt arról, hogy Kosztolányitól Mészölyig lemérhető a hitás a kötetben, viszont maga a nyelvi megformálás egy teljesen más világot elevenít föl, valahogy a nyelvében van benne az, ami mutatja, hogy semmiképpen nem írhatta volna egy magyarországi író, hanem csak egy itteni. Egészen mások a mi nyelvi avíttságaink, nyilván sokkal szegényesebbek, de persze ettől még lehet nagyon familiáris meg nagyon teljes egy irodalmi művön belül, ha az ember ezt meg tudja írni. Azt hiszem, ez sikerült. Én valamiféle enyészletet akartam megfogalmazni és azért kellett ilyen hülye, kispolgári nyelvi fordulatok. Egészen más ezt a világot nyelvileg árnyalni, mint például a magyarországi múltat. Aztán sokáig foglalkoztatott Szenteleky alakja, tartottam őt olyan regényhős modellnek, akiről nagyon szerettem volna regényt írni, de fogalmam sem volt, hogy hogyan. És akkor teljesen vaktában elkezdtem olvasgatni — hogy valamiféle támpont legyen — a két háború közötti itteni irodalmat. Most hirtelen nehéz felelevenítenem mit, de elsősorban Szenteleky levelezését, ami irányadó volt. Tudni akartam, hogy ő kiket akart beszervezni, kikkel akart lapot indítani. Fontos volt annak a légkörnek a fölelevenítése miatt is, hogy a legpocsékabb műkedvelőket, nem is a műkedvelőket, tényleg dilettáns írókat (megvan az árnyalatnyi különbség) próbáljam olvasgatni. Ez nem irodalom, de rengeteget mond a korszakról, elsősorban a korszaknak az igényeiről és főleg igénytelenségéről. Hogy neveket is említsek: például Cziráky Imre, Kristály István, Havas Emil, és akit soha életemben sem hallottam: Pohárkovics Emil. Elképesztő, engem teljesen megdöbhentett, hogy milyen irodalmat produkált ez a két háború közötti korszak. Az, amit a *Kalanga* tar-

talmaz, az még itt-ott irodalom, bár igen nagy megszorításokkal. Persze, hogy ne jussak arra a következtetésre, hogy a helyzet lesújtó volt... Engem egyrészt az érdekelt, hogy milyen hagyományokkal rendelkezünk. Ha ez a hagyományunk, már pedig főleg ez.... Magát Szételekyt is rendkívül dilettáns írónak kellett elkönyvelnem. Valójában egy rettenetsen tehetségtelen széplélek volt, viszont remek kritikus. Persze csak az írásban, a szerkesztésben nem, mert nem volt kivel együtt dolgoznia. Mindenkit buzdított és remélte, hogy kifutja magát, de a kritikai fölmérései máig is helytállóak. Rengeteget tanultam, gyarapodtam történeti tudatban az ő kritikai írásait olvasva. Úgy gondoltam, hogy számomra ez a járható út ahhoz, hogy összhangot teremtsék a modern hángszerelés, és egy nálunk hiányzó történeti tudat irodalmi megformálásában. Azért volt szükségem a dokumentumokra, mert úgy gondoltam, hogy maga a fikció itt túlságosan kevés lenne. A '19-től vagy '20-tól kezdődő történetírás is igen keveset foglalkozik az itteni, a vajdasági magyarság történelmével, és tulajdonképpen a háború után született generációnak már fogalma sem volt arról, hogy mit is jelentett az a Trianon, vagy hogy alakult, mi történt a határátalakítások után. Nem ismerhük önmagunkat, jelenkori önmagunkat sem, ha nem tudjuk, hogy milyen történeti előzményei vannak a létezésünknek. Én ezt már hosszú évek óta nagyon fontosnak tartom. Egyrészt erre voltak jók a felhasznált dokumentumok a *Műkedvelők*ben. Persze én nem történelmi regényt akartam írni, mert azt én úgy, önmagában fölöslegesnek tartom, hanem pont a modern hángszerelés adott arra alkalmat, hogy rámutassak egy némileg ismétlődő helyzetre. Ugyanis én azért most is sokallom az itteni irodalomban az igénytelenséget. Elégé műkedvelők vagyunk mi a mai napig is. Természetes, hogy egy vajdasági magyar író közérzetét meghatározza egyfajta érzelmi bizonytalanság, mert biztonságérzete több okból sem lehet az embernek. Például azért, mert az olvasásnak sincs hagyománya. Én mindig megdöbbenek, ha valaki elolvassa valamelyik könyvemet. Nem érzem azt, hogy én egy olvasóréteghez szólok, és ez tipikusan egy nemzetiségi irodalomnak a sajátossága. Thomka Beáta fogalmazta meg, szerintem nagyon találóan, hogy ennek a regénynek a lényege egy történeti szituációval való párbeszédfolytatás. Párbeszéd azzal a történeti szituációval, ami a két háború közötti világot, főleg az irodalmi és kulturális életet jellemezte. Nem tudom megítélni, hogy sikerült-e nem történelmi regényt írva, hanem valamihez mérve a hasonlóságokat és a kétélyeket, a kétségbeesést és a lendületet, ennek az egész élménynek a sokféleségét megfogalmaznom.

Hogyan kapcsolódik az itteni irodalom a magyarországihoz? Vannak-e saját hagyományai?

Itt kulturális hagyományokat csak erőltetetten lehet föl kutatni. Fontosak ezek az erőlködések, de azt hiszem, nem ez a lényeges. Arra nem lehet számítani, hogy mi bekapcsolódjunk az egyetemes irodalomba, ha itteni művek nincsenek. Egy nemzetiségi kultúra kell, hogy rendelkezzen saját művekkel ahhoz, hogy aztán kötődjön az egyetemes magyar kultúrához. Különben légüres tér lenne. Én nem tudom elképzelni, hogy ne kötődne az egyetemes magyar irodalomhoz minden egyes gondolatommal, még akkor is, ha az itteni dolgokat fogalmazom meg. Igazi rendszerességgel mindenekelőtt a magyar irodalmat követem, irodalomtörténeti művektől kezdve a maiakig, s teljesen annak a vonulatában tudom magamat elképzelni. Egyrészt nyelvi, másrészt a kulturális hagyományok és az örökség szempontjából. Vannak helyi jellegzetességeink is, ez nem vitás, de azt hiszem, hogy oda kapcsolódva from meg a magam élményeit a magam világáról.

Figyelnek erre az irodalomra Magyarországon?

Nem tudom. Azt hiszem, hogy egy szűk kör figyel. Ennek csak elvétve van írásbeli dokumentuma.

Magyarországon az átlagember legfeljebb az erdélyi irodalomról tud valamit. Érdekes, hogy azt mondtad, hogy itt sem nagyon olvassák az itt megjelenő műveket.

Nem. Ennek az Erdélyben meglévő külön kulturális örökség az oka. Egészen eltérő volt a mi helyzetünk Trianon után. A kulturális hagyomány nálunk több okból hiányzik a mai napig is. Vagy azért, mert nem voltak érdekesek a művek, vagy azért, mert éppen gazdasági föllendülés volt, és a kultúra háttérbe szorult, vagy azért, mert a magyarországi művek csak rangosabbak az olvasóközönség szemében. Természetes, hogy a javarészüik rangosabb. Én ezt a mi helyzetadatunk fogyatékoságaival magyarázom. Van azért néhány író, akinek sikerült olvasótáborot kialakítania, de nagyon kevésnek. Míg például Gion Nándor vagy Fehér Ferenc vajdasági író a vajdasági magyar köztudatban, én nem hiszem, hogy az vagyok.

A jövőt el tudod képzelni?

Nem. Én inkább a hiábavalóság jegyében csinálom azt, amit csinállok, mert egyedül ehhez értek, amennyire értek. Ez nem borúlátás, hanem helyzetismeret. Jó, inkább borúlátó típus vagyok alkatilag, viszont annyi szellemi kondícióm van, hogy szembenézzek ezzel a helyzettel széptételek nélkül. Most még a magyarországi kritika viszonyulásával kapcsolatban: az volt a bántó hosszú időn át, hogy ha kritika jelent meg valamelyik kötetről, akkor az ember állandóan érezte azt a bizonyos szörnyű vállveregetést. Ez egyrészt teljesen érthető, mert hát mért dorongoljuk le, másrészt, amennyire érthető, annyira gátolja is a minőség érvényesülését. Lesújtó, amikor az ember megérzi azt, hogy azért, mert határon túli, nem szabad ugyanolyan mércékkel megítélni, mint egy hazai író művét. Ez hosszú évekig jellemző volt. Ellenreakcióképpen viszont ott van némelyik itteni kritikusként az a fajta hozzáállása, hogy dicsérjük azt, ami a miénk, szeressük azt, ami a miénk — ami Szenteleky jel-szava volt. Jó, semmi kifogásom, de ha intenzíven akar az ember kötődni az egyetemes magyar irodalomhoz, akkor persze, hogy a minőséget kéri számon az itteni irodalmon is.

És a szerb kritikák? Fordítanak szerbre rendszeresen vagy ez esetleges?

Ez teljesen szervezetlen. Egy időben fordítottak. Most egyre kevésbé. Mindig valami magánklikkek döntenek el, hogy kit fordítanak.

Az ottani kritikák se megfelelőek?

Ezt én egyáltalán nem kísértem figyelemmel.

Azt itteni irodalom a szerben keresztül olyan világirodalmi irányzatokkal ismerkedhetett meg, amikkel a magyarországi jóval később.

Igen, de nekem az a benyomásom, hogy aztán annál kiforrottabban. Igaz, hogy én főleg a prózát kísérem figyelemmel, mert én verseket akkor olvasok, ha intenzíven írok prózát.

Sokat írnak a nyelv pusztulásáról és a folyamat kilátástalanságáról. Valóban ennyire súlyos a helyzet?

Szerintem igen. Tény, hogy bizonyos politikai körülmények között Magyarország vigyázó szemeit folyton Erdélyre veti. De hogy itt mi van? Volt nálunk egy légből kapott gazdasági föllendülés, s ezzel mi el voltunk intézve. Nyilván ezzel is összefügg. Ugyanakkor én a mi helyzetünket sokkal kétségbeejtőbbnek tartom. Lehet, hogy teljesen elfogult vagyok, bár túlzottan nem szoktam elfogult lenni önmagunkkal szemben, de a nyelv romlása egészen kétségbeejtő. Gondolkodás viszont az anyanyelv ismerete nélkül nem létezik! (Cogito, ergo sum.)

1987. január

(Szergejev Zsuzsanna)